
Txillardegi hizkuntzalari

*

P. ETXEBERRIA / R. GANDARIAS /
J. L. ORMAETXEA

*

Doinuz mamitutako hizketa-hotsak ate-joka

Pilartxo Etxeberria

Bena, gure arbasoen
aberastarzün handia
Ez lizatea deiküen
erakutsi mintzajea?

Herriko Semeak Pastoral (1998, 119).

Sortzaile, eraikitzaile eta eragile aparta dugu Txillar-
degi eta horixe izan da erakutsi eta irakatsi diguna urtee-
tan barrena. Oraindik haurra zela ohartu zen:

gainbehera zihoan herri bateko semea nintzen susmo sa-
kon eta mingarria sustraitu zen nigan. Gure herria gure-
tzat debekatua izateaz gain, desagertzeko bidean genuela
erreparatu nuen hasiera-hasieratik.¹

Aurrekoa osatuz, J. Agirrek galdetzean zein kezka datorren
lehenik, hizkuntzarekikoa edo aberriarekikoa, dio: «Zail
da erantzuten, baina hizkuntzarekiko kezka izan zirela,
uste dut, lehendabizi»².

■ P. Etxeberria eta J.L. Ormaetxea EHUko Euskal Filologia

Bi zutabe horiek sorburu eta horietan sustraituta, euskal idazle, hizkuntzalari,... nekaezin honek, aterrunerik gabe aberastuko ditu barren-barrengo gogo-beharrak harreman, irakurketa eta ikasketen eskutik (besteak beste, goi-mailako ingeniari-tza eta hizkuntzalaritza).

Honenbestez, zalantza izpirik gabe, esan liteke, etxe-ari zimentarri sendoak ipini dizkiola. Teilatua eman ondoren hasiko da etxe barrua antolatzen, altzariak sartzen eta koloreak banatzen, baina berezi-bereziki zein baino zein emankorrago diren ate-leiho ugari zabalduko ditu eta bide berriak iradokitzen saiatuko da.

Ez naiz ate edo leiho bakoitzari buruz arituko, bakar-rrera mugatuko naiz, axalaren axalera, hizketa-hotsen bar-rrutira, alegia. Izan ere, begiak atera beharrean begira jarri arren, leherrenak egin beharko ditut leiho horretatik za- baltzen den oparotasuna ikusteko, hausnartzeko eta azal- tzeko.

Noan, bada, hizketa-hotsen eremua bete-betean har- tzen duen *Euskal Fonologia* izeneko liburura batetik, gai bera hizpide duen han-hemenka argitaratutako zenbait artikulutara eta UEUko mintzaldietatik jasotako ekarpen zenbait aztertzeraz. Diodan bidenabar, Fonologia izenburu eta helmuga duen liburu honek euskal hotsen azterketa fonetiko-ere bere baitan duela: euskal fonetikari tradizio- nalen lanak, esperimendu bidezko fonetikarien lehen ekarpenak eta euskal hotsen deskribapena Europako es- trukturalismoaren eta lehen fonologia sortzailearen ikus- puntutik.

Mintzagai dugun liburua dela eta, beste zeinahi al- derdiren aurretik, euskarari dagokiona nabarmendu nahi nuke. Hizketa hotsak gaitzat harturik, guztia euskaraz bu- rututako lehen eskuliburu mardul eta sendoa dugu, ez da ahuntzaren gauerdiko eztula, terminologiaren aldetik es- kaintzen dena; Mitxelenak eta besteak ordura arte hobe- tsia berera ekarri ondoren, berebiziko ahalegina egiten du Txillardegik lan honetan beharrian berrietarako termino- logia hizkuntzaren baitatik sortzen, osatzen eta egokitzen. Geroztik, azken urteotan euskal termino berriak sartu eta aldaketaren bat edo beste egin bada ere, oro har, Mitxele-

naren ekarpenak³ eta liburu honetan Txillardegik proposatzen duen terminologia dugu eredu. Liburuari buruz galdetzean, hona zer dioen egileak berak:

... *Euskal Fonologia*. Testuliburua da beraz hori. Hor ez dago inolako nire aportaziorik. Mitxelena, Lafon eta beste zenbait autoreren ondorioak biltzen nituen. Baina euskaraz ezer ez zegoelako idatzi nuen eta lotsagarria iruditzen zitzaidalako euskarari buruzko klaseak erdal testuekin ematea.⁴

Euskal hotsen barrutia Txillardegiren aurretik arakatu dutenen bibliografia begiratzea aski da ohartzeko, euskaraz baino askoz ugariago ditugula erdaretan argitaratutako lan monografikoak. Ezin uka beraz, alde honetatik, liburu honen ekarpena.

Egileak esaten digun arren hor ez dagoela bere ekarpenik, geroxeago ikusiko dugun moduan, guztiak aztertu ez baditut ere artikulua honetan, askotxo dira, izan.

Ez da nire asmoa liburu osoaren iruzkina egitea, zenbait alderdi nabarmentzea baizik. Esan liteke, euskarazko irakaskuntza-beharrari erantzuteko egina bada ere, badi-rudi liburu honetan besterik ere aurki litekeela: «ahozko kodearen arazoa» eta horren inguruko kezka. Urteetan zehar, behin eta berriz, nola UEU-n hala gainerako plazetan, bizirik eutsi dion kezkari bidea emanez, honela dio aipatu berri dudan liburuaren hitzaurrean:

izkribuzko euskara batzen eta finkatzen ari bada ere, ahozko euskara inoiz baino okerrago dago gaur; erdal interferentziak azkartu eta ugaltu-ala, euskal sena ahuldu eta suntsitu baita euskaldunik gehienengan. Hots, ahozko koda da nagusia, eta azken helburua, ... ebakera, ahoskera, hizkuntza mintzatua hitz batez, ... «Euskara Batua», beraz, idatzian finkaturik gelditu ondoren, maila mintzatuan ere behar da finkatu; eta azkar gainera, ... erdua hautatzerakoan, jakina arazo zailak izango ditugu.

Aipamen hau lehenetsi dut, ez lehena delako kronologiaren aldetik, baizik eta aurretik esandakoak ere laburbiltzen dituelako eta gainera, eragingarri eta bultzagarri izan

direlako. Zer esanik ez ondorengoak, ezin konta ahala dira, ahoz eta izkribuz, euskara batuaren ahoskerari eta azentuari buruz, azaltzen dituen irizpideak eta proposamenak⁵.

Hizpide, beraz, bi alderdi izango ditut: bata, euskal hizketa-hotsen deskribapenei dagokiona eta bestea, Euskara Batuaren Ahoskera Zainduaren ingurukoa.

Lehenerako, aipatu dudan liburua lehenean 12 kapituluatan egiten duen deskribapenean lur hartuko dut. Bokal eta kontsonanteen deskribapenerako, aintzat hartzen ditu hotsen idazkera, ikusmolde funtzionalaren arabera fonema balioa eta hots bakoitzaren xehetasun fonetikoak. Azken honetarako, aldi joanez eta berriagoz jardun duten euskal fonetikarien lanetatik ez ezik, beste hizkuntzetatik ere hartzen ditu datuak gehienetan euskal ebakerekin alderatzeko: palatogramak eta diagrama bokalikoak.

Bokalen F1-F2-F3 formakinen baliorik ez duenez, «Hellwag-en triangelua korrituz» (14. or.) euskarari dagokion gutxi gorabeherakoa eskaintzen du 21. orrialdean. Bereziki interesgarriak dira *mel* eta *Hz* unitateez eskaintzen dituen xehetasunak eta adibideetako transkribaketa fonetikoak.

Esan daiteke, oro har, euskal bokalak deskribatzeko eta sailkatzeko ohiko izan diren artikulazio irizpideak hartzen dituela, mihiaren goiera edo posizio bertikala, posizio horizontala eta ezpainena. Irizpide horietan sustraituta, eta lehenean parametroaren arabera, bokalak itxiak, irekiak eta ertainak dira; bigarrenaren arabera, aurreko edo sabaikariak, atzeko edo belareak eta erdikoak; azkenik, ezpainen itxuraren arabera, borobilduak edo ez borobilduak.

Kontsonanteak deskribatzeko, berriz, ezinbestean, Larrasket, N. Tomás, Malmberg eta J. Thomas-en arabera kontsonanteen irudiak aldatzen ditu liburura, zenbait fonetikariek egindako oharrak gehituz. Deskribatzeko berriz, hiru parametro hartzen ditu: ahoskorden jarduera, artikulazio gunea eta modua. Laringeko ahoskorden jardueraren arabera, euskal kontsonanteak bitan banatzen ditu: ahostunak eta ahoskabeak⁶; horien ahoskuneak aintzat hartuta: ezpainkariak, ezpain-horzkariak, horzkariak,

apiko-albeolareak, erretroflexuak, sabaiaurrekoak, sabai-kariak, belareak, ubulareak eta glotariak; azkenik, artikulatze moduan lur hartuz, berriz, honela sailkatuko ditu: leherkariak hirutan banatzen ditu: ahokariak, sudurkariak eta aspiratuak; frikariak; afrikatuak, albokariak eta dardarkarietan: bakunak eta anizkunak bereizten ditu. Hau guztia taula batean bildurik eskaintzen du (420. or.), kontsonante bakoitza APIn eta Alfabeto Filologikoan erabiltzen diren zeinuetan transkribatuta.

Hizketa-hotsak katea mintzatuan aztertzerakoan, hizkera mailen araberako alderdi teorikoen azalpenak urratu gabe, asimilazio, disimilazio, eransketa, kenketa, metatesi,... kontuek leku zabala dute parte honetan, ez horrenbeste ordea, koartikulazio, silaba edota prosodiari lotutako alderdiek. Horiek, hizkuntzalari honen lumatik beranduago (1984an eta ondorengo urteetan) etorriko dira.

Lehenago aipatu dudan bigarren puntuari helduz, Euskara Batuaren Ahoskerari, alegia, esan liteke, liburua-ren bigarren parteko hamar kapitulutan zehar egiten duela, nahiz eta lehen partean jasotako zenbait ohar eta adibide ere hartzen dituen.

Lehenarekin alderatuz, arras ezberdina da bigarren hau, nola teoriaren aldetik hala azterketarenaretik. *SPEn* proposatzen den azterketa fonologikoan oinarrituz azaltzen ditu euskarazko datuak eta erregela bidezko formalizazioa egiten du Euskara Batuaren Ahoskerari dagozkion oinarriak jartzeko Lehen Fonologia Sortzailearen arabera.

Eginkizun horretarako, 1978an Euskaltzaindiak Bergaran antolatu zuen Biltzarrean egileak aurkeztu zuen «Fonologia Baturantz» izeneko txostenean definitutako euskara izango du bidelagun euskaraz eskuarki egiten diren aldakuntza fonologiko «normalak» azaltzeko. Horieta-ko zein hobesten duen eta zein ez adierazi ondoren, Ahoskera Baturako proposamen batzuk egiten ditu. Hone-la, euskal bustidura dela eta, honela dio egileak:

<langille> eta antzekoak hobetsi behar liratekeela, ... eta euskal Fonologia Sortzaile hau eraikitzerakoan, zenbait lekutan ahoskera hori hobesten bada ere, neuk dut hobetsi; ez Euskaltzaindiak. (294. or.)

Aurreraxeago, bustiduraz eta <a> bokalaren hersketaz ondorengoa adierazten du: «Gure ustez, beraz, eta Euskara Batuari dagokionez, edo biak onartu; edo biak alde batera utzi» (299. or.). Maileguen arazo fonologikoez dihardue-nean dio:

Eta ideia nagusi bat hedatzen saiatu beharra dago, jadanik: euskaraz ez dela, idatzirik dagoena, bere horretan irakurtzen. Euskaraz, frantsesez edo ingelesez bezala, oso urrun daudela kodigo idatzia eta kodigo mintzatua, ... euskaraz, era berean, honelako legeak eman behar dira.

Adibide zenbait aipatu ondoren honela bukatzen du kapitulua: «Lege horiek zein diren Euskaltzaindiak behar du erabaki, eta funtzionala izango bada, azkar behar du erabaki» (400. or.).

Aurrerantzean ere, etengabe jarraituko du ahoskera kontuak desestaltzen eta agerian jartzen. Honen haritik, gogoangarri dira Durangoko Euskal Jaien Mendeurrena zela eta, Euskaltzaindiak «Euskal Ebakeraz» antolatu zituen Jardunaldiak 1986an (lehenago beste batzuk Azkoitian ere egin ziren), erakunde horri behin baino gehiagotan «azentu eta ahoskatze-kontuan arau gidari batzuk» eman zitzaizkien ziotelako irakaskuntza eta irrati-telebistakoek. Bi egunetan gaia aztertu ondoren Euskaltzaindiak, eskatzen ziren arau gidari horiei erantzunez, ondorioetan, aditzaera eman zuen «gerora gabe poliki-poliki egin beharreko lana zela». Urtebete beranduago, Txillardegiren gidaritzapean, UEUn bi egunetan barrena Euskal Azentuari eta Ahoskerari buruz, Biltzarra antolatu zen. Amaieran bildutakoen lanak, iradokizunak, kezkak jaso eta Euskaltzaindiari eskaera zehatza egiten zitzaion, alegia,

... guztiz beharrezkotzat jotzen dugu Euskaltzaindiak ahozko eredu bat kaleratzea, eta, honen barruan, bereziki, azentu zehatz bat proposatzea. Arazo korapilotsua, jakina denez; ez askoz ere zailagoa, Euskara Batuaren preskakuntzan topatu ditugun gainerakoak baino. ... ahalik eta azkarren abiatu eta bideratu behar da.⁷

Hala ere, Euskara Batuaren ahoskera kontuek —UEUn Hizkuntzalaritza Sailak Txillardegirekin batera lanean jar-

dun badu ere— ez dute zalaparta handiegirik sortu, harik eta 1993an Euskaltzaindiak, zegoen eskariaz oharturik, Ahoskera Batzordea eratu zuen arte. Batzorde honek Patxi Altuna euskaltzain osoa zuen buru eta batzordekideen artean Txillardegi. Urtebetean batzordekideek egindako lanaren emaitzak eztabaidatzeko III. Ahoskera Jardunaldiak antolatu zituen Euskaltzaindiak eta urte berean Leioako XIII. Biltzar Nagusian, M.L. Oñederrak aurkeztu zuen Batzordearen bilkuretan eztabaidatu eta onartutako «Ahoskera araupetzeaz» izeneko txostena. Lan honen 3. partean, aurreko ataletako gogoetak aintzat hartuz, eskaintzen dira irakurriaren ahoskerarako abiaburu edo proposamen zehatz batzuk. Eta amaieran, zintzilik geratzen diren alderdiak aipatzen dira:

Zintzilik geratzen dira, orain arteko zuloez gain, zenbait atal oso osorik. Uste dugu lana, zabal, luze eta sakon egin behar dela. Datu-bilketa eta azterketa sistematikorako lan-taldea ezinbestekoa izango zaigu. ... Ikertzaile lan-taldeak sortu eta bermatu behar dira, ikerketa proiektuak burutu. Emaitzak, bestalde, behar bezala zabaltzeari ere garrantzizko deritzogu, ... lana puska baterakoa dugu eta batzuek besteengandik ikasteko, asko.⁸

Goian aipatutako zuloak betetzen hasteko, 1995eko amaieran, M.L. Oñederra buru duen Ahoskera Azpibatzaordearen Lantaldea (irakaskuntza eta komunikabideetako ordezkari osatua) abian jarri zen, ondorengo helburuekin: batetik, Leioako Biltzarrean plazaratutako arau-proposamenen bideragarritasuna eta egokitasuna neurtzea eta aztertzea lantaldekideen artean, bestetik, mintegiak burutzea, eta azkenik, ordura arte egindako lana aurkeztu eta irakaskuntzari begira euskal prosodiaren barrutiko korapiloak askatzen jarraitzeko, 1998ko irailean Euskaltzaindiak Donezteben antolatuko zituen IV. Ahoskera Jardunaldietarako txostenak prestatzea⁹.

Hau dugu bada, labur esanda, Ahoskera Batzordearen eta Azpibatzaordearen lana. Ezin ukatu, beraz, Txillardegik ereindako hazia ernatu eta hasia dela uzta ematen. Egin-kizun dena oraindik handia bada ere, besteak beste, prosodiari dagokiona (eta ez da makala alazankoa!), 1998ko

ekainean onartu zuen Euskaltzaindiak «Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua» (EBAZ). Atarikoaz lagundurik¹⁰, erabileraz zainduetarako, bokal, kontsonante, bokal-kontsonante eta kontsonanteen bilkuren ahoskerak hartzen ditu Euskaltzaindiak erabakitakoak. Baina oraindik, eskean ate-joka dabil prosodia¹¹ eta honek bere baitan hartzen dituen askotariko harilkatze moduak. ¶

-
1. J. Agirre (1996, 32. or.), *Hitza hitz, Txillardegirekin solasean*. Elkar S.L., Donostia.
 2. *Op. cit.*, 37. or.
 3. «Mitxelenak urratutako bideari eutsiz *txixtukari* deituko ditugu» (*Euskal Fonologia*, 127. or.).
 4. J. Agirre (1996, 155. or.), *Hitza Hitz ...*
 5. *Euskal Fonologia* liburua argitaratu aurreko eta ondorengo zenbait lanen artean aipa daitezke besteak beste: 1978, «Fonetika baturantz»; 1979, «Euskara normalizatuaren ahoskatzeaz»; 1982, «Euskalkien fonetika eta euskara batua»; 1992, «Fonologiaren normalkuntzaz»; 1993, «Euskara batuaren geroaz»,...
 6. *Gor* eta *ozen* ordainak erabiltzen ditu Txillardegik liburu honetan.
 7. Txostenetik hartua.
 8. *Euskera*, 39 (2. aldia), 1540. or.
 9. Besteak beste, ondorengo izenburuak zituzten txostenek: «Ahoskeraren estandarizatzea eta hizkuntzen aldakortasuna», «Euskal azentua gaur eta bihar», «Mintzakantuaren oharmena», «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», «Ahoskeraren araugintza irakaskuntzan», «Ahoskeraren araugintza komunikabideetan» eta «Arauak egunerokotasunean». *Euskera*, 43, 379-473 or.
 10. Ezinbestekoa da atariko hau ondoren datorrena behar bezala ulertzeko eta erabiltzeko.
 11. Gero eta ugariagoak eta zorrotzagoak dira atal honetako ikerketak. Ikus *Euskera*, 1998, 2, 43. liburukian argitaratutako lanak.

Txillardegiren Euskal Azentuaz: zenbait gogoeta

Rosa Gandarias

Esan ohi da ebakinen alderdia eta prosodiaren arteko diferentzia ez dela hain argia. Izan ere, badira zenbait fenomeno prosodia eta ebakinen tartean daudenak, hala nola, bokal harmonia, silaba egitura, erritmo unitatea, eta abar. Beste kontu bat da, gai hauetaz hizkuntzalaritzan, eta, batez ere, euskarari buruz burututako ikerketetan fenomeno hauen analisiak izan duen garapena.

Gure artean, modu esplizitu batez, itxuraz ebakin alderdiari dagozkion aipatu fenomenoak analizatzen aurrenekoetarikoa izan dugu Txillardegi prosodiaren aldetik: tesia duen *Euskal Azentuaz* litzateke horren adierazgarri. Ezer baino lehen, esan behar da liburua 1984an argitaratua dela, batez ere, esaten dituenak testuinguru egokian jartzeko. Ordutik hona izan da aldaketarik, bai garapen teorikoaren aldetik eta baita euskararen azentuaren inguruan dugun datu kopuruaren aldetik ere: ez dira alferrik pasa hamabost urte. Hori gogoan izateak emango digu Txillardegiren ekarpenaren benetako balioa euskal azentuaren ikerkuntzan, eta, oro har, prosodia arloan.

Aurrenik, euskararen azentuari buruzko ikerketen beharrak eta ahuleziak aurkezten ditu atarikoetan. Tesiaren parterik handiena ez izan arren, garrantzi berezia duela koan nago, batez ere, ordura arteko euskararen azentuaren inguruko ikerkuntzaren ikuspegi orokorra eskaintzen baitu.

Euskararen azterketetan azentua eta prosodia ez dira izan arlorik jorratuenak. Badira, hala ere, obra zabalak, besteak beste, Altuberen *El Acento Vasco*, edota Larrasqueten *Action de l'Accent dans l'Évolution des Consonnes Étudiée dans le Basque Souletin*, eta abar. Baina, ondorengo iker-tzaileen artean ezin esan arrakasta handiegirik sortarazi dutenik. Egoera hori nolabait ulertzeko ez legoke batere gaizki Mitxelenaren hitzak ekartzea mendebaldeko azentuaz hitz egiten duenean:

No se puede hablar sin duda de uniformidad. Lo que es común es el hecho de que las diferencias de intensidad y de tono sean pequeñas y difíciles de percibir y que todavía se diluyen más en la frase. (Mitxelena, 1985: 382. or.)

Ideia bera jasotzen du Txillardegik ere euskararen azentu ezberdinez ari delarik:

Tipo I bataiatutakoa da gaur erabiliena; eta azpimultzo batzutan zatiturik dago (...). Gaur zabalduena izanik ere, azentu laua da, berdin-airea; eta ulertzen eta azaltzen ere zailena. (Txillardegi, 1984: 16-17 or.)

Are gehiago dio Txillardegik euskal azentuaren lautasuna dela eta, Navarro Tomásék esandakoa bere eginez:

nahiz-eta itxuraz, eta zenbatasunean, zubererazko azentuak halako «romance»-kutsua badu ere, silaba azentudun eta azentugabeen artean *musika-tartea* txikiago da (euskaraz), askoz ere gainera, gaztelaniazkoen artean baino. Beste modu batez esateko: zubererazko azentua, euskalkien artean azkarrenetakoa izanik ere, *lauago eta berdi-nago* da gaztelaniazkoa baino. (Txillardegi, 1984: 78. or.)

Zailtasuna ez dator soilik laua izatetik baizik eta azentuaren aldakortasunetik ere: hitzak, bere ezaugarriak galtzen ditu esaldi barnean sartzerakoan.

En guipuzcoano, pongamos por caso, las palabras apenas tienen individualidad en la frase. No hay acento claro que las individualice y las separe del contexto: son ante todo pausas las que sirven para separar las palabras y grupos de palabras. Se diría que aquí, usando la expresión de Martinet, «prácticamente es la sílaba la única realidad fonética mayor que el fonema y menor que la frase». (Mitxelena, 1985: 382. or.)

Bestalde, Txillardegik faltan botatzen dituen azterketa akustikoak are urriagoak ditugu euskararen azentuari dagokionez. Azterketa gehienak modu inpresionista batez jasotako datuetan oinarrituak daude, eta, bere hitzetan jartzearren,

'belarriz' oinarritutako oharrak eta azterketak gainditu beharra dago. (Txillardegi, 1984: 12. or.)

Zorionez, egoera pixkanaka aldatzen hasia da azken urteotan. Baina, gauzak nola egin behar diren jakiteko baliagarria gertatzen da Txillardegik berak esandakoak:

tresna-bidezko oinarri akustiko (...) gabe, nekez aurrera ditekete euskal azentuaren ezagueran. (Txillardegi, 1984: 11. or.)

Are gehiago dio:

ikerketa akustiko hutsak, besterik gabe, ez digu soluzioa ekarriko. Hizkuntzaren munduan pertzepzioa da nagusi. Azterketa fisikoaren bidez aurkitzen diren ñabardurak, esate baterako, berez oso garbiak izanik ere, kasu honetan edo hartan hiztunengan pertzibitzen ez badira, edo hizkuntzan erabilpen-funtziorik ez badute, balio linguistikorik ere ez datxekie mintzaira horretan.

Datu akustikoez *gain*, beraz, azalpen *linguistikoa* eraiki behar da; *datu* fisiko berberak, oso *funtzio* desberdinak izan baititzake (are funtziorik *bat ere ez*) hizkuntzen erabilpenean.

Hala ere, datu fisikoak behar ditugu. (Txillardegi, 1984: 11. or.)

Azentuaz aritzerakoan, autorearen azken helburua azterketa fonologikoa da fonetikoa baino gehiago. Hala ere, Txillardegiren azentu azterketak duen ekarpen berri-netariko bat, erabiltzen duen marko teorikoa litzateke (batez ere silabaz ari denean). Izan ere, eskola sortzailearen ikuspegitik egindako lehendabiziko euskararen azentuari buruzko azterketa dugu. Ondoren garatutako azterketek marko teoriko horren barruan jorratuko dute euskararen azentuaren ikerkuntza; horren adibiderik nabarmenena Hualderen lana genuke. Hala ere, Txillardegiren lana, gehienbat, teorikoa izaki, datuak instrumentu bidez jasotzen ere arduratzen da (hego bizkaieraren datuak kasu) nahiz eta erabiltzen dituen datu guztiak modu horretara jasoak ez izan.

Hemengo honetan, *Euskal Azentuaz* obran agertzen diren zenbait alderdi aipatuko da. Batez ere, ondorengo ikerketetan interesa sortarazi duten alderdien iruzkin txiki bat egingo dut ondoren.

Sailkapen tipologikoa

(a) *Txillardegik proposatzen duen euskararen azentu sailkapena*

Mitxelenak proposaturiko lau azentu tipoak bitara murrizten ditu Txillardegik. Mitxelenaren I eta IV tipoak mendebaldeko azentuaren (W) barruan geldituko lirатеke. Aldiz, II eta III tipoek ekialdeko azentua (E) osatuko luke.

(b) *Azentu ezarketa*

Txillardegik proposatzen dituen tipoak bereizteko azentu ezarketaren kokagunea kontuan izan behar da. Alde batetik, azentuaren norabidea hartzen du erreferentzia moduan: mendebaldeko azentuan, ezkerretik eskuinera den bitartean, ekialdekoan, eskuinetik ezkerrera jarri behar da azentua. Bestalde, hitz markatuen (+M) eta ez-markatuen (-M) artean desberdinketa egiten du.

W			E		
-M	+2	(sing.)	-M	-2	(sing.)
+M	+1	(pl.)	+M	-1	(pl.)

(c) *Euskalki guztiak batera doazen alderdiak*

Zenbait alderditan euskalki guztiak aurkezten dituzte ezaugarri berak, honako zerrenda honetan laburbilduko lirатеkeelarik:

- (1) Klitikoen zerrenda.
- (2) Unitate markatuen zerrenda.
- (3) Galderazko edo zerrendatzeko entonazioan, oxi-tonoak agertzea.
- (4) Azentu unitatearen mugak.
- (5) Deklinabidearen barneko paradigmatasuna.

Euskal azentu-unitatea

Euskararen fonotaxiazko erregelak, eta, azentu unitatearekin duten erlazioa ere hizpide du. Sandhi fenomeno ugaritasuna aipatzen du. Baina, baldintza bat bete behar du fenomeno hori eman dadin: azentu unitate bakar bat osatzea. Unitate bakarra dagoenean lege fonikoak bete

egiten dira, ez, ordea, muga dagoenean (Txillardegia, 1984: 28. or.). Hori lotzen du, adibidez, euskalki guztietan klitiko-koen zerrenda bera izatearekin.

Azentuarekin loturiko zenbait fenomeno

Bokal harmonia

Kenstowicz eta Kissenbergen baieztapen batean oinarritzen da Txillardegia bokal harmoniaz aritzerakoan:

Phonological rules tend to apply within words, not across words; the word is most common domain for phonological rules. Vowel harmony, for instance, is usually a word-level phenomenon. (Txillardegia, 1984: 407. or.)

Testuinguru horretan kokatzen du Txillardegia euskararen bokal harmonia. Badirudi aipatu fenomenoak hizkuntzen erritmo-unitate motarekin dagoela lotuta (Hurch, 1989).

Izan ere, bokal harmonia aurkezten duten hizkuntzek isosilabikoak izateko joera dute. Silaba-aldiko hizkuntzetan azentudun eta silaba azentu gabeen arteko alde txikia ohi da. Azkenok nahiko egonkorak izateko joera dute, eta horrek badu loturarik silabaren kalitatearekin. Ondorioz, hitzak luzeagoak izateko joera dute. Hizkuntzetan, aglutinazioa eta silaba-aldikotasuna eskutik doazela dirudi.

Morfologian aglutinazioak baliatzen diren hizkuntzek dute, ia soilik, bokal harmonia. Adibiderik garbiena turkiera litzateke.

(adib.) *gure irletatik*

LATINA

Insulis nostris

TURKIERA

ada / lar / ĩm / ĩz / dan

Irla / pl. / 1.p. / 1.p.pl. / ablat.

Latina bezalako hizkuntza flexiboetan morfemak berak balio bat baino gehiago izan dezake, eta alderantziz. Latinez, *-is* multifuntzionala da: pluraltasuna eta datibotasuna adieraz ditzake, alde batetik; bestetik, singularra eta genitiboa adieraziko lituzke. Horretaz gain, plurala

adierazteko beste atzizki batzuk ere badaude; eta, beste deklinabide batzuetan, ablatiboa beste atzizki batez adierazten da. Latinez, izenaren eta adjektiboaren komunztadura formala erredundantea da.

Aipatutakook ez dira turkieraz gertatzen. Adibidez *-dan* ablatiboa izan daiteke soilik; *-lar-* biunibokoki dago lotua izenen pluraltasunarekin, ezin du beste ezer izan. Turkieraz morfologia gramatikala eta morfologia lexikoa gardenak dira. Gardentasun morfotaktikoa gardentasun morfosemantikoarekin lotuta doa sarritan. Badirudi formak mantentzen laguntzen duela, unitate lexikoen egonkortasuna mantentzen, alegia. Hizkuntzaren egituraketa morfologikoak ahoskerarekin zerikusia izango luke.

Hizkuntza aglutinatzaileek fenomeno fonologiko gutxiago izateko joera aurkezten dute, baina, bada fenomeno bat, gehienba, hizkuntza aglutinatzaileetan ematen dena: bokal harmonia. Badirudi hitzen luzerak baldintzatzen duela bokal harmonia: hizkuntza flexiboetan, gehienetan flexio atzizki bakar bat erants dakioke hitz bakoi-tzari. Horren ondorioz, hitzek laburragoak izateko joera aurkezten dute, eta bokal harmoniaren beharra ez da hain premiazkoa. Hizkuntza aglutinatzaileetan, ordea, bokal harmoniak hitzaren eremua markatzeko balioko luke. Fenomenoak badu funtziorik hizkuntza aglutinatzaileek hitz luzeak osatzeko duten joeraz pentsatzen badugu.

Euskaraz ere bokal harmonia ematen dela esan daiteke, nahiz eta turkieraren bestekoa ez izan. Esan behar da ez dela euskararen eremu osoan aurkitzen, eta ematen den eremuetan ere, ez duela toki guztietan indar bera. Fenomenoa aztertzerakoan, Txillardegai gaiari buruzko literaturan oinarritzen da gehienbat.

Dena den, interesgarriena bokal-harmonia eta azentu-unitatearen artean ezartzen duen lotura litzateke. Bokal harmonia ematen den eremuetan *-gari* eta *-tar* bezalako atzizkiekin ez gertatzea argumentu bezala erabiltzen du (besteak beste), prosodikoki, forma horiek hitz bezala funtzionatzen dutela baieztatzeko. Aldiz, hitz bereizi bik ere osa dezakete azentu unitatea: *apur bat apurbet* (Txillardegai, 1984: 226. or.).

Silabaren inguruan

Teoria metrikoa

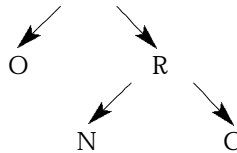
Nahiz eta jarraitzen duen analisia egun gainditua izan, Txillardegik ireki zion bidea euskal ikerketan ikuspegi generatiboari. Dena den, silaba-egitura azentu kokagunearekin lotzeko erabiltzen du berria duen ikuspegia. Horrekin batera, silabifikazioarekin zerikusia duten euskararen zenbait kasu ere aztertzen ditu, hala nola, VVV edo VCV sekuentziak.

Berrikiago, silaba hizkuntz erritmoarekin lotu izan da euskararen silaba-aldikotasuna aldarrikatuz, eta, bereziki, euskarak duen CV silaba egiturarako joera azpimarratuz (Hurch, 1989; Oñederra, 1998).

Silabaren egitura

Silabak ez du izan lekurik teoria sortzaile klasikoan. Baina, Venemannek (1988) prozesu fonologikoen ebidentziak aurkezten ditu zeinak silaba unitate fonologiko moduan onartzearen beharra aurkezten duten. Horrela, silaba kontzeptuan oinarritutako erregela fonologikoak aurkezten ditu.

Silaba unitate fonologiko bezala aurkezteak, besteak beste, bere egituraren formalizazioa eskatzen du. Txillardegik honako egitura hau proposatzen du euskararen silabarentzat:

- O = onset
- R = errima
- N = gunea
- C = koda

Silaba guztiek dute gune bat, eta guneko elementuak izaten du ozentasun handiena silaba jakin baten barruan. Silaba ez-markatuena ozentasun txikieneko kontsonante-

az eta ozentasun handieneko bokalaz osatua legoke. Egituraketa honek ebakinen ozentasun hierarkia bat suposatzen du. Txillardegik euskararentzat proposatzen duen ozentasun hierarkia zera litzateke:

Herskariak	-	<i>ozentasun maila txikiena</i>
Afrikatuak		
Frikariak		
Sudurkariak		
Albokoak		
Dardarkariak		
W		
J		
Bokalak	+	<i>ozentasun maila handiena</i>

Euskararen silabaketaz

Silaba aztertzeko M. Halle eta J. Vergnauden silabaren teoria metrikoan oinarritzen da Txillardegi (239. or.). Euskararen silaba egituraren deskribaketa egiten du eskola sortzailearen aparatu teorikoaz baliatuz. Euskarak aurkeztu dituen murrizketa fonotaktikoen justifikazioaren saia-kera egiten du teoria metrikoaren barruan.

euskaraz ere, beste hizkuntza askotan bezala, silaba-egiturak garrantzi handia duela agiri da. Edo-ta, are zehazkiago mintzatuz, azentuaren lekuguneari dagokionez, *silaba-kodaren* egitura da giltzarria. (239. or.)

Interesgarria deritzot hona ekartzea silabaketan egiten duen interpretazio ezberdina diptongoen eta dardarkari anitzaren artean. Diptongoen kasuan, bokalardi ala kontsoanterdi bezala funtzionatzen duten erabakitzeke zalantzak aurkeztu ondoren, honako adibide hau jartzen du:

«gaua» gau.a / ga.wa (248. or.)

Silabaketa egoki bakartzat, beheranzko diptongoa onartzen duena proposatzen du: kai.a

Ondorio diakronikoak ere ateratzen ditu:

[-syll] diren bokaleen silabaketari buruz, hortaz, hau idatz daiteke: VWV VW.V; eta hau baita Ekialdeko

euskalkietan ere. Hortaz, *nafarreraz edo zubereraz gaur aurkitzen diren diptongo goranzkoak, berriak dira euskaraz.* (249. or.)

Onartzen du euskararen silaba-egitura oinarritzakoena CV dela.

VCV multzoetan, non dago silaba-muga? (...) euskaraz (...) hau dugu normalean: *VXV V.CV* (...) Hots, jakina denez, Iparraldeko euskalkietan gaur (eta Hegoaldekoetan ere gauza bera aspaldiko denboretan; ik. Mitxelena, FHV eta TAV) plegu honetako silabaketak ezagutu ditu euskarak (eta ezagutzen ditu gaur ere, Iparraldean): *al.ha.ba, sen.har, er.hi* (250-251 or.)

Baina, Sommersteinen baieztapenean oinarrituz («*word boundaries tend also to be syllable boundaries*», 202. or.), honako ondorio honetara heltzen da dardarkari anitzaren eraginaz silaba egiturari:

Euskaraz #^v hasera ezina denez gero, ezkerretako silabaketak hobegarriak direla pentsa liteke: *her.i* hobe, *he.ri* baino (hitz-elkarketaren fonetika legeak ez dira honen kontra mintzo: Errondo, Elbarren, etab.). *Ber-i* hobe, *be-ri* baino. (253. or.)

Badirudi Txillardegik silaba eta azentua erlazionatzen dituenean, silabaren pisua eta azentu kokagunea lotzen dituela, alegia. Horren adierazgarri mendebaldeko azentuaz Altuberen iruzkina egiterakoan esandakoa:

Silaben pisuak azentuari buruz daukan garrantziaz Altubek berak eman zituen ideia batzu (berak «consistente» eta «inconsistente» deituak). Nahiz xehetasunetan «consistencia» hori zuzena ez izan, erabat dator funtsean gaurko Fonologia Metrikoaren ildotik: «adartzen» diren silabak («branching»), koda hutsa eta koda ez-hutsa, etab. Eman dezagun hitz ilara hau: *jabe, jarduna, jaurti*. Ezkerretako «consistencia» handituz doa sail horretan; eta Altubek egia zuen. Gauza bera hau esaten zuenean: *amár* eta *atór* hitzetako padatusa, *zazpí* eta *zortzí* hitzetakoa baino azkarragoa dela. Eta hori guztia, Altuberen ustez, haserako (ezkerretako) lehenengo silabaren fonologigituraren arauera. (Txillardegi, 1984: 287. or.)

Hasperenketa

Hasperena azentuarekin lotutako fenomeno da, azentua dagoen kokagunean hasperena azaltzeko joera ezaguna baita.

(ing.) *his hénhouse*
 his hénous baina * *his énhouse*
 is hénous

Izan ere, bada fenomeno multzo bat maila prosodiko eta ebakin mailaren artean dagoena, eta hasperena litzateke horietariko bat.

Txillardegik ere hasperena eta azentuaren kokagunearen arteko lerraketa aurkitzen du (Txillardegi, 1984: 262. or.).

Hitz hasieran: haitz, hauskor, hartu, hori

Bokal tartean: mehe, zahar, uharte, ihes

Bokalerdiaren ondoren: aiher, oihan, auher, eihar

Ozenen ondoren: alhor, senhar, erhi

Hasperenketa, etimologikoki ez zuten hitzek ere aurkezten dute (*lanhegin*, *onhasun*, *bephürü*, eta abar). Horregatik dio hasperenketa azentudun silabetan sortu egin dela (Txillardegi, 1984: 262. or.), ez dagokion kasuetan ere agertzen baita.

Hasperenketaren kokaguneaz (eta, aldi berean, azentuarenaz) ere, zehaztasunak ematen ditu esanez:

Badirudi zinez azentuak sortu duela hasperenketa; eta eskuarki (+2) silaban mamitzen dela. (Txillardegi, 1984: 262. or.)

Silababakarreko hitzak, nolabait, salbuespen lirateke, ez baitute testuingururik (+2) azentuaketa ezartzeko. Izan ere, hitzok hasperendunak dira, eta, garai bateko euskaran, azentudunak.

Intonazioa eta azentua

Zeharka baino ez bada ere, intonazioaz ere ematen du zertzeladaren bat edo beste. Pierrehumberten tesia hartzen du oinarri, eta adierazpenezko esaldiak hartzen duen F0 konfigurazioaz mintzatzen da:

Haren hastapen edo postulado nagusia [Pierrehumbertez ari da] hau da: pertsona bakoitzak, baiespen normalez mintzo delarik, esaldiaren haseratik bukaerara, *tonu-beherakada aldakaitz eta beti bera* daukala; eta gailurrak eta azentuak *deklinazio ertainen lerro zuzen* horren arauera neurtu behar direla. (Txillardegia, 1984: 53-54 or.)

Azentuaren kokagune eta balio erlatiboaz aritzeko bide egokitzat jotzen ditu fonologia metrikoak eskaintzen dituen baliabideak. Txillardegirentzat arazo zailena hizketaren azentu kokagunea zehaztea litzateke. Bide horretatik, ekialdeko eta mendebaldeko azentuaren artean dagoen aldea planteatzen du, eta, proposatzen duen analisiaren arabera aztertutako adibideak ematen ditu (Txillardegia, 1984: 56-59 or.).

Estandarizazio prozesua

Euskararen ezaguera ezberdinen arabera egindako froga bat

Gorago esan bezala, Txillardegik azentuaren ikerketan datu akustikoen beharra aipatzen duenean ez du bere horretan uzten. Izan ere, datu akustikoak pilatzeak ez du zentzurik azalpen linguistikorako ez badira erabiltzen, baina, azalpen horretan oharmena nagusi dela diosku. Eta egin ere, hala egiten du burutzen duen froga baten berri emanez. Egindako azterketan hiztunek Areatzako hizkeran ekoiztutako 21 esaldi entzun zituzten. Baina alderik interesgarriena da testa burutzeko euskaldun zaharrek eta euskaldun berriak erabili dituela.

Dakidanez, era horretako aurreneko azterketa litzateke Txillardegik burutzen duena. Lehendabizikoz hartzen dira aintzat lehen hizkuntza euskara ez duten hiztunen datuak. Aipatu azterketaren interesa hiztun talde bien arteko oharmen ezberdintasunetan datza. Izan ere, euskaldun berriek esaldi bukaeran azentua antzemateko joera aurkezten zuten, euskaldun zaharrek ez, ordea. Emaitza ezberdinen azalpena ere ematen du:

Gaztelaniazko erdaldunek *beheraketa bat* espero dute, du-darik gabe, azkeneko silaban; gaztelaniaz gertatzen den

bezala. Eta hori ez gertatzean, beherakadarik-ez hori azentutzat hartzen dute (tonua gora joan balitz bezala).

Euskaldun-berriek ikasia duten euskaran ere, paroxitonoak ahoskatzeko joerarekin dator hori. Euskaldun berriek (-2) azentutzatzen dute sarri, erdaraz bezala. (Txillardegia, 1984: 66. or.)

Tamalez, ez du gehiago sakontzen, eta adibideak ere ez dira argiegiak; baina ukaezina da Txillardegik egindako oharra garrantzi berezia duela Batuaren ahoskeraren inguruko lanetan (Oñederra, 1998).

Ortopeia baturantz

Estandarizazio prozesuak interes berezia sortarazten du Txillardegirengan. Horren adierazgarri, bere tesian «Ortopeia baturantz» izenpean eskaintzen dituen zenbait ohar.

(1) Euskara Batuarentzat mendebaldeko azentu bidea proposatzen du.

(2) Azentu unitatearen azentu erregela nagusia: [+2, -1].

(3) Azentu markatua: [+2, -1].

(4) Plurala markatua litzateke.

(5) Proklitikoaren zerrenda:

(a) *Ba-* (baiespena) eta *ez-* (ezezpena).

(b) *Bait-* eta *ezpait-*.

(c) *Bide, ote*.

(d) Edozein silababakar.

(6) Enklitikoaren zerrenda:

(a) *Bat* mugagabea.

(b) Aditz izenak.

(c) Aditz partizipioa.

Azken urteotan modan-edo jarri diren azentuari buruzko ikerketek izan duten aitzindarietariko bat dugu Txillardegiren *Euskal Azentuaz*. Lan horretan aztertzen diren guztiak ez dira azaldu honako honetan. Artikulu honen zeregina gogoetarako sua piztea izan da nagusiki. Izan ere, onuragarria delakoan nago noizbehinka atzera begiratzeari, eta aurrekoen ekarpenei ere so egitea, perspektiba osatuago bat izateko baino ez bada ere, eta hori egoerarik

txarreanean. Dena den, Txillardegiren lanak badu zenbait alderditan erreferente izaten jarraitzeko arrazoirik. ♣

Erreferentziak

- Hurch, Bernhard, 1989, «Is Basque a syllable-timed language?», ASJU, 3, XXII, 813-824.
- Mitxelena, Koldo, 1985, *Fonética Histórica Vasca*, Donostia: Imprenta de la Diputación Foral de Guipúzcoa [1. arg. 1977].
- Oñederra, M. Lourdes, 1998, «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», *Euskera*, 2, XLIII, 439-449.
- Vennemann, Theo, 1988, *Preference Laws for Syllable Structure (and the Explanation of Sound Change)*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Txillardegiren ekarria Euskara Batuari

Jose Luis Ormaetxea

Sarrera

Haste-hastetik esango dut Txillardegi estimu handitan dudala. Bere lanen bidez ezagutzen hasi nintzenetik mireспен handia hartu nion, zenbat eta gehiago ezagutu areagotzen joan dena.

Eta mireспен hori Txillardegiren alderdi anitzek sortzen badidate ere, hemen azpimarratu nahi dudana bere bizitza osoan euskararen alde egin duen lana da. Esango nuke *euskara* dela bere lan, borroka eta jarduera guztien gunea. Gazte-gaztetatik oso garbi izan du euskararik gabe ez zegoela Euskal Herririk eta ipar horri jarraiki zaio bizitza osoan.

Dagokigun gaira hurbilduz, Txillardegi eta Euskara Batua oso loturik doaz. Euskara ikasi zuenetik (Txillardegik etxean euskaraz zerbait entzun arren, gaztetan ikasi eta euskaldundu baitzen) euskararen batasunaren beharra sentitu eta aldarrikatu zuen. Baina orduan (50eko hamarkadan) ez zegoen Euskara Batuaren aldeko girorik, ezta Euskaltzaindian bertan ere. Txillardegi ez zen bakarria batasunaren premia aldarrikatzen, baina gutxienak ziren horren beharra garbi ikusten zutenak.

Eta gerora Txillardegi etengabe aurkituko dugu euskararen batasunaren alde. Hitzez eta eginez. Eta lan asko eginenez, gainera. Eta nago ez zaiola behar bezala aitortu euskararen alde eta Euskara Batuaren alde egin duen lana. Lan hori ezagutzeko modu naturalena *euskaltzain oso* izendatzea zatekeen. Baina orain arte beti ukatu zaio ohore hori. Hain zuzen, hiru aldiz (1980an, 1987an eta 1988an) ukatu zitzaion *euskaltzain oso* izateko aukera. Hiruretan galdu zuen bozketa. Laugarren aldi batean ere, 1995ean, beste batzuen artean Txillardegi ere proposatua izan zen Antonio Maria Labaienen hutsunea betetzeko. Baina orduan jada Txillardegik berak ez zuen *euskaltzain oso* izendatua izateko

desirarik, eta halaxe adierazi zuen publikoki. Harrezkero egin diren bozketetan ez dute aurkeztu. Hortaz, Txillardegik 40 urte baino gehiago darama *euskaltzain urgazle* eta, itxura guztien arabera, aurrerantzean ere hala beharko du.

Eta askoren buruetan dago ukazio hori ez dela izan merezimendurik ezagatik, bestelako arrazoiengatik baino.

Duela 5 urte, Euskaltzaindiko Ahoskera Batzordean hasi zen parte hartzen. Baina Leioan egin zen Biltzar garrantzitsuan ez zen izan. Niri oso deigarri egin zitzaidan honako hau: ia entzun ere ez zen egin Biltzar osoan zehar Txillardegiren aipamenik. Azken egunean zerbait, azenuari buruzko txostenean. Eta egun berean Piarres Xarritonek ere aipatu zuen, 1964ko Baionako Bilkura gogora ekarri zuenean. Gogoan dut ere Euskaltzaindiak Biltzarrean zehar atera zuen berripaperean Luis Fernandez kazetariak zioena, hots, udal teknikari eta funtzionario asko ikusi zuela, baina idazleen eta Txillardegi moduko jendearen falta somatu zuela. Hurrengo egunetan ere egunkarietan hutsune hori aipatu zuten zenbaitek, Xabier Kintana eta Piarres Xarriton euskaltzainek kasu. Azken honek zera zioen «XIII. Biltzarren ondotik» izeneko iritzi artikuluan: «(...) nahiz asko aipatu den Koldo Mitxelena zenaren lana, baina ez hainbeste orduko Txillardegi, Davant eta beste gazte batzuen kemena (...)»¹.

Hortaz, eta sarrerarekin amaitzeko, behartxo honekin Txillardegik Euskara Batuaren alde egin lana bere lekuan utzi gura genuke.

1964ko Baionako Biltzarren aurrekoak

Mendearen erdi ingurutik abiatuko gara.

Gerraosteak isilaldia ekarri zuen eta euskararen batasunaren gaia ez zen urte batzuetan planteatu ere egin.

Aldaketak Krutwigekin etorriko ziren. Koldo Zuazoren hitzetan, Krutwigek

ordura arte lo zorroan zetzan Euskaltzaindia iratzartzeaz eta berpizteaz batera, itxuratzen ari zen euskal gizarte berriaren zereginetara (...) egokitu ahal izateko hizkuntz-eredu bat tajutzeari ekingo dio.²

Krutwig izan zen gerraostean euskararen batasunaren behar larria gehien nabarmendu zuena. Hizkuntz eredu gisa lapurtera klasikoa proposatu zuen. Asko, Orixe tartean, kontra atera zitzaion oso gogor, baina beste asko alde. Haren jarraitzaile azaldu ziren, esaterako, Villasante (1952an bere Euskaltzaindirako sarrera hitzaldian azaldu zituen hizkuntz eredu horren aldeko arrazoiak) eta Mirande eta Aresti idazleak.

Krutwigek 1952an ihes egin behar izan zuen.

Ondoko urteetan, Euskaltzaindiak lozorroan jarraitzen zuen, erabakirik hartu gabe. Eta, besteren artean, Txillardegi dugu dudarik gabe aitzindari euskararen batasunaren beharra aldarrikatzen. 1956an, 26 urterekin, «Ez bat eta ez beste» artikulua idatzi zuen *Egan* aldizkarian. Horra artikulua hartako ideia nagusiak: euskaltzaleen arteko zatiketa, euskara ez dela ez garbi ez mordoilo, idazleak ez duela behar ez denean berrikeriak asmatzeko eskubiderik, euskararen erdal kutsua, euskal literatura onaz baliatu beharra, mordoilokeriatik eta garbizalekeriatik ihes egin beharra...

Urte berean, Galizian soldadutzan zela, Euskaltzaindia Arantzazun biltzekoa zen, eta txosten bat bidaltzea erabaki zuen, «Karta idigia» izenekoa. Gutun horretan euskaltzaleen artean zegoen anarkia salatzen zuen. Egiteko nagusia hiru aditzekin adierazi zuen: «euskera gaitu, batu ta osatu». Eta Euskaltzaindiaren betekizunari erabakigarri zeritzon, egin zitzakeen lanetan haxe zitzaizolarik garrantzitsuen: «euskeraren batasuna zeaztu, ta euskera 'persona- la' ta euskal berrikeri guziak ezetsi ta kondenatu»³.

Arantzazuko bilera hartan, Aita Agirretxe eta Txillardegi izan ziren Euskara Batuaren beharra azpimarratu zuten bakarrak.

Bi urte geroago, 1958ko abenduan, Bilbon Euskaltzaleen Biltzarra ospatu zen. Biltzar horretan Juan Gorostiaga batasunaren beharraz mintzatu zen. Txillardegik ere txosten bat aurkeztu zuen, «txosten interesgarria» Koldo Zuazoren hitzetan. «Batasunaren bidea» zuen izena Txillardegiren idazkiak (ik. *Euskera* IV, 1959, 150-170 or., edo *Euskal Herriatik erdal herrietara*, 171-193 or.).

Berriro ere euskaltzaleen arteko batasun falta eta anarkia salatu eta deitoratzen du. Eta ezer ez dela egiten egiazko batasunaren alde. Bestalde, kezkatua agertzen da euskarak erdararen kutsu handiegia duelako, erabiltzen den guztia jatorra ez delako. Euskararen sena euskara bizian ikusten zuen, alegia, «itzetan, joskeretan, soñuetan agertzen den berezitasun ortantxe» (*Euskal Herritik...*, 177. or.). Eta euskara zaharra gaurkoa baino biziagoa zenez, berezitasun hori, «euskal jenio» hori gehiago nabaritzen da euskara zaharrean. Txostenaren lehen zatia bukaera emateko, eboluzioa aitzakia hartuta idazle askok egiten dituzten asmaketak gaitzesten ditu, eta garbizaleek ekarri duten kaltea ere bai. Bigarren zatian bere proposamenak ematen ditu. Hasteko, literatur euskalki gisa Oiartzun, Sara eta Elizondoko euskara hartzen du eredutzat. Ondoren, ohar interesgarriak egiten ditu deklinabideaz, aditzaz, joskeraz eta hitz berriez. Literatur euskararen ortografia dela eta, ortografia hori euskal fonetkarik jatorrenaren arabera egin beharko litzatekeela dio. Azkenik, Euskaltzaindiari dei bat egiten dio euskararen batasunaren alde indartsuago eta gogorrago joka dezan, Biltzarrean bertan erabaki batzuk hartuz eta zabalduz.

Garai horretan batasunaren gaia Txillardegik eta beste batzuek ere (Jon Etxaide, Angel Irigaray...) azaleratu zuten arren, Euskaltzaindiak ez zuen erabakirik hartzeko asmorik erakutsi. Aitzitik, eta Txillardegik berak dioenez, «Euskara Batuaren aurkako korrontea azkartuz zihoan ordurako, eta aurrerago egiterik ez zegoen»⁴.

1959-1960 urteetan Euskaltzaindiaren Jagon Saileko Euskaltzaindiaren Laguntzaileak azpisaila indartu nahi izan zuten zenbait abertzale gaztek. Txillardegik prestatu zuen plana eta arautegia. Baina proiektuak oztopoak izan zituen eta porrot egin zuen⁵.

1964ko Baionako Biltzarra

Gaur inork gutxik ukatuko du Euskara Batuaren oinarriak 1964ko Baionako Biltzarrean finkatu zirela. Hori xe adierazten digute Koldo Zuazoren hitzok:

Euskaltzaindiak inolako erabakirik ez zuela hartzen ikusiz, ezinbestekotzat joko du zenbaitek beste bide batzuk urratu beharra. Erabakiorra gertatuko da, hain zuzen ere, 1963an Baionan, eta Labéguerie jauna buru dela, sortuko den «Euskal Idazkaritza». Elkarte honen itzalpean antolatuko zen 1964ko agorrilaren 29-30ean burututako Baionako Biltzarra, berton ezarriko zirelarik gerora «Euskara batua» deituko zen hizkuntz-ereduaren oinarriak.⁶

Eta hor Txillardegik zerikusi handia izan zuen, bera baitzen elkarteko euskararen alorreko buru. Berak idatzi zuen txostena, 1958an idatzitakoan oinarriturik. Beraz, esan dezakegu funtsean jada 1958an Txillardegik bere «Batasunaren bidea» txostenean egindako proposamenarekin 10 urte geroagoko bidea seinlatu eta oinarria finkatu zuela.

1964ko Baionako Biltzarra urrats garrantzitsua izan zen euskara estandarerako bidean. Hor proposamen zehatzak egin ziren ortografiari, deklinabideari eta aditzari dagokienez. Eta, oro har, eredu hau ontzat eman zen 1968an Ermuan egindako Biltzarrean eta baita ere gerora erabakigarri eta mugarri gertatu den 1968ko Arantzazuko Euskaltzaindiaren Biltzarrean. Eta mundu guztiak daki Arantzazun Koldo Mitxelena izan zela gidari nagusia, baina ez dezagun ahantz aurrekoen lana, bereziki Txillardegirena.

Ildo horretan, aipagarri da Mitxelenak berak begi onez ikusten zuela 1964an Txillardegik eta gainerakoek Euskal Idazkaritzan euskara batzeko ahaleginetan egiten ari ziren lana⁷.

1968ko Arantzazuko Biltzarra

Esan bezala, Euskaltzaindiak 1968ko urrian Arantzazun burutu zuen Biltzar Nagusia erabakigarria izan da Euskara Batuaren historian. Biltzar horretan erabaki zehatzak onartu ziren. Eta horietako batzuek zalaparta eta kaplata ugari sortarazi bazuten ere, gerora gehienek onartu dituzten erabakiak izan dira. Ezaguna denez, onartu zen estandar eredu erdialdeko euskalkietan (lapurtera, goi nafarrera eta gipuzkera) oinarritu zen. Aurretik bazituen

aitzindariak, dena dela: teorian Txillardegi (gorago aipatu bezala, 1958ko bere «Batasunaren bidea» txostenean egin zuen hautua), eta praktikan *Maldan Behera*-ko Aresti poeta (1959).

Hamar urte lehenago ez bezala, 1968an, Arantzazun, Biltzarrera joandako gehienek aipatu zuten batasunaren beharra, batzuen batzuk haren kontra azaldu baziren ere.

Txillardegik ez zuen Biltzar hartan izaterik. Txosten bat bidali zuen. Txosten hartan, espero bezala, batasunaz dihardu. Behar gorritzat jotzen du euskara osatuarena. Euskaltzaindiaren erabakiak aintzakotzat hartzea eta haiei zabalkunde handia ematea aldarrikatzen du, erabakien indarra idazleen eskuetan ikusten duelarik. Eta idazleak di-rela eta, *Euskal Idazleen Alkartasuna* sortzea oso egoki ikusten du, lan egiteko eta euskaldunen zerbitzutan jartzeko. Aipatzen duen beste ideia interesgarri bat: euskaldun berriez zinez arduratu beharra.

Arantzazuko Biltzarrean Manuel Lekuona euskaltzainburuaz gain, hizlari hautatuak Salvador Garmendia, Ambrosio Zatarain, Luis Villasante eta Koldo Mitxelena izan ziren. Koldo batzorde teknikoaren buru zen. Hitzaldiak eta ondorengo elkarrizketak irakurri baino ez dago Biltzar horretan Mitxelenak egin zuen gidaritza lanaz eta hartu zuen protagonismoaz jabetzeko. Mitxelenak berak, dena dela, «Ortografia» izeneko bere txostenean⁸, garbi aitortzen du Baionako erabakiekiko zorra:

1964-ean Baiona'n egin zen biltzarraren erabakiak hartzen ditut oinarritzat, punturik gehienak astiroago ukituaz.

Eta txostenean zehar beste zenbait alditan aipatzen ditu Baionako erabakiak.

Gerora sarritan Baionakoa isildua izan bada ere, hor argi azaltzen da Biltzar hark izan zuen garrantzia.

Salvador Garmendiak bere hitzaldian proposatu zuen «deklinazio» eredia ere Baionan onartutakoan oinarritzen zen. Bibliografian, gainera, Txillardegiren laudorioa egiten du:

Euskal Idazkaritza. Kordelieren karrika 14. Baiona. Multi-kopistaz liburu txiki bat atera zan. Dena labur labur eta

oso ongi. J.L. Alvarez Enparantza-rena da (Txillardegi).
28 horrialde ditu. Esan dugun anitz, jaun argi eta prestu
honi hartu diogu.⁹

1968az gerokoak

Euskara Batua askoren lan eta ahaleginaren emaitza da, zalantzarik gabe. Euskaltzaindiak batasunaren gaia serio hartu zuenetik, aurrerapen handiak egin ditu Euskara Batuak. Beti ez da asmatu, baina hartutako bidea atzerazina da.

Hemen Txillardegi dugunez aipagai, esan beharrea gaudela Arantzazuko Biltzarraren ondoko urteetan lan aipagarria burutu zuela, batez ere egiten ari zen Euskara Batuaren zabalkunde lanetan. Gorago esan bezala, Arantzazura bidali zuen txostenean Euskaltzaindiaren erabakiei zabal-kunde handia ematea zuen kezka. Eta bat-batean datorkidana bere *Euskara Batua zertan den* liburua da. Hor Euskaltzaindiak 1968an eta ondoko 5 urteetan erabakitakoak ematen dizkigu, era txukun eta didaktikoan. Bazegoen erabakien egarria, 4 urteren buruan liburuaren 3 argitalpen egin baitziren. Hitzaurrean aitortzen duenez, bere asmoa Euskaltzaindiaren erabakiak azaltzea eta argitzea da, eta asmatzaile eta egile baino gehiago moldatzaile eta biltzaile gisa aurkezten du bere burua.

Funtsean, hiru arlo nagusi ditu liburuak: ortografia, deklinabide batua eta aditz batua. Ortografiari dagokionez, Mitxelenaren Arantzazuko Txostena (1968) aurkezten digu, alde batean jatorrizko testua, eta bestean Txillardegiren beraren testuari buruzko iruzkinak. Hor egiten dituen iruzkinak eta ematen dituen argitzapenak oso baliagarriak ziren, batez ere euskara ikasten ari zen jendearentzat. Deklinabideari eta aditzari dagozkion atalak era didaktikoan aurkezten dizkigu, azalpen argigarriekin eta koloreak erabiliz. Eta bukaeran zenbait eranskin interesgarri, tartean hiztegia.

Liburuak sekulako arrakasta izan zuen eta, esan bezala, hainbat jende hortxe ikasi zituen lehenengo aldiz Euskara Batuaren ezaugarri nagusiak.

Beste lan bat aipatzearren, Euskaltzaindiak argitaratutako *Euskal Aditz Batua* nabarmendu nahi genuke. 1979an agertu zen eta argitalpena prestatzeko ardua Txillardegiri egotzi zitzaion. Esan beharrik ez dago, Euskara Batuaren ibilbidean aditza batzeak berealdiko garrantzia izan zuen. Langintza hori (bereziki aditz laguntzailea eta geroago aditz trinkoa) 70eko hamarkadan burutu zen. Eta liburu berezi batean argitaratu. Txillardegiren prestaketa hau eskertzekoa da. Ikasle/irakasleak ditu gogoan eta horregatik oso pedagogiko eta praktikoa da (lau koloretan, adibidez eta osagarriz hornitua). Jakina, hor ez da hitanoa sartzen. Sarreran hitanoa ere batzeko guraria adierazten du: «Hasiko ahal du lan hau Euskaltzaindiak? Aurki has-tea hobe!». Alabaina, 15 urte itxaron behar izan dugu.

Txillardegi gramatikari

Jose Luis Alvarez Enparantza gizon polifazetikoa dugu. Landu dituen arloen artean, euskararen gramatika da bat. Eta honetan murgildua ikusten dugu zenbait urtetan, batez ere 1970-1980 bitartean. Eta beti euskararen batasuna duelarik helburu nagusi.

1970ean argitaratu zuen *Sustrai bila* liburua, geroago, 1977an, eta zenbait aldakuntzarekin, *Oinarri bila* izenarekin berrargitaratua izango zena. Hitzaurrean liburuaren helburu bikoitzaren berri ematen digu:

Euskararen batasunerako bidean barrena abiatu-rik, gure euskalkiak funtsean bat egiten dituen a-gerrera-zi eta eza-gutarazi beharra dago; eta, era berean, euskalki guztiok erdaratik berezten dituen.

Adierazgarria ere norentzat egiten duen liburu-a: «Euskaltzale gazte sutsuak izan ditut gogoan».

Liburuan hainbat puntu interesgarri ukitzen ditu: mugagabearen erabilera (gaur egun ere anitzentzat arazo izaten jarraitzen duena); ene/neure; aditzari buruzkoak (infinitiboa eta partizipioa, hiketa eta zuketa, eta abar); zenbait euskal joskera... Ez da, hortaz, gramatika oso bat, baina bai euskal gramatikaren zenbait alderdi bereziren azterketa interesgarria.

Euskal Gramatika mardula 1979an etorriko zen, berak nahi baino geroago, hitzaurrean azaltzen duenez. Sintaxi arazoak apenas ukitzen dituen, hori garai bertsean argitaratutako Patxi Goenagaren *Gramatika bideetan* liburuaren aztergaia baitzen. Txillardegiren helburu nagusia da euskararen oinarri sendo eta seguruenak biltzea eta modu didaktikoan azaltzea (liburua koloretan dago, eta marrazki eta diagrama ugariz hornitua). Egileak berak aitortzen duenez, hiru klasiko ditu gidari: Azkue, Lafon eta aspalidion baztertu samartua dagoen Altube.

Puntu interesgarri asko tratatzen ditu liburuan, inondik ere. Baina hemen ez dugu guztien azterketa bat egingo. Bat, halarik ere, beregainki aipatu gura nuke, 38. kapitulua hain zuzen: «Adizki etikoen sorrera» (414-428 or.).

Txillardegik da, nik dakidala, adizki etikoaren batu beharra gehien aldarrikatu duena. Duela 5 urte arautu zuen Euskaltzaindiak aditz alokutiboa. Hobeki esan, aditz alokutiboaren zati bat, hikako moldeari dagokiona (1994ko azaroaren 25ean onartu zen, eta azken garaiko arauetan 14.a da).

Txillardegik aditz etikoari bi kapitulu eskaintzen dizkio bere Gramatikan. Batek, 31.ak («'Hika' eta 'zuka' ari»), aditz etikoaren erabileraz dihardu, hots, noiz erabil daitezkeen aditz joko etikoak eta noiz normalak. Bestea, 38.a, formaz ari da, alegia, aditz joko horiek nola sortzen diren. Eta hauxe da guri orain interesatzen zaiguna. «Hemen emango diren paradigmatik ez dira ofizialak» diosku; izan ere, Euskaltzaindiak artean ez baitzuen ezer erabakia aditz etikoari dagokionez. Eta Txillardegik bere proposamena egiten du, itxia ez bada ere. Hor ematen dituen 60 adizki inguru Euskaltzaindiak hautatutakoekin erkatu eta esan daiteke funtsean bide beretik doazela. Badira desberdintasunak, batean eta bestean sistema desberdina hautatu delako: Txillardegik zaharra (nator > *natorrek/n*; dabilta > *dabiltzak/n*; naiteke > *naitekek/n*; dezaket > *diezakeat/nat*) eta Euskaltzaindiak berriagoa eta gipuzkeratik gertu dagoena (*natorrek/n*; *zabiltzak/n*, *zebiltzak/n*; *naitekek/n*; *zezakeat/nat*).

Hau guztia kontuan izanik, ondorio hauxe ateratzen dut: uste dut hikako moldearen Euskara Baturako propo-

samena egin den baino dezente lehenago egitea bazegoela. Irudipen hori dut orain eta berbera izan nuen 1994ko Leioako Biltzarrean. Eta ziur nago hitanoa lehenago batu izan balitz, mesedegarri gertatu zatekeela bai hitano beraren osasunerako, bai euskararentzako eta bai euskaldunontzako ere. Izan ere, eta neurri handi batean batua ez izanagatik, oraintsu arte idatzian oso gutxi erabili izan da eta irakaskuntzan ia ez du izan lekurik.

Eta honenbestez, bukatzera noa. Joxe Austin Arrieta-rekin esango dut Txillardegi «oso Txillar eta Txillar asko»¹⁰ dela. Eta badela garaia, horretara, dagokion ezagutza egin dakion eta euskal gizarteak zor diona merezi bezala ordain diezaion. Bakoitzari berea... ♣

-
1. *Euskaldunon Egunkaria*, 1994-10-16, 4. or.
 2. Zuazo, Koldo, 1988, *Euskararen batasuna. Iker-5*, Bilbo: EHU/Euskaltzaindia, 331. or.
 3. Alvarez, Jose Luis, 1956, «Karta idigia», *Euskera*, 88. or.
 4. Txillardegi, 1994, *Euskal Herria helburu*, 151. or.
 5. Kontu honen berri zehatzagoa jakiteko, ikus Txillardegiren *Euskal Herria helburu*, 152-157 or.
 6. Zuazo, Koldo, *op. cit.*, 332-333 or.
 7. Ikus Txillardegik *Euskal Herria helburu* liburuan, 169. orrialdean, lehen aldiz argitara ematen duen Mitxelenaren gutuna. Koldoren onespena ezin argiagoa da.
 8. Mitxelena, L., 1968, «Ortografia», *Euskera* XIII, 1968, 203-219 or.
 9. Garmendia, S., 1968, «Deklinazio», *Euskera* XIII, 1968, 161. or.
 10. *Euskaldunon Egunkaria*, 1995-10-26, 33. or.